

КЊИГА УМЕТНИКА – ОД ЛИТЕРАРНОГ КА ВИЗУЕЛНОМ

Гордана Каљаловић
Универзитет у Новом Саду,
Академија уметности

УДК: 7.038.53:929 Каљаловић-Одановић Г.
069.9:7.038.53(497.11)"20"

Сажетак

Рад доноси сажет приказ појединих аспеката књиге уметника – њене специфичности као уметничког медија, концизне генезе, порекла, различитих метода реализације, као и односа према литерарном делу. У другом делу рада дат је осврт на властиту уметничку праксу и искуство реализовања уметничке књиге употребом различитих материјалних, садржинских, асоцијативних потенцијала овог медија. У највећем делу реализованих пројеката полазиште је био литерарни предлог који је потом интерпретиран различитим средствима пластичког језика.

Кључне речи: књига уметника, литерарно-визуелно, антикњига, лична пракса, објект/скулптура, инсталација

Став Пола Валерија (Paul Valéry) да је књига „животна“ ако је несређена као сам живот¹ може се приписати и књизи уметника.

У дијалошкој размени између књижевности и визуелних уметности, темпоралне у просторну уметност, књига уметника фигурира као ентитет *suī generis*.

Као специфичан продукт уметничке праксе дуго је била маргинализована, ванинституционална, ван галеријског система, да би у другој половини 20. века добила своје институционално место у музејским збиркама, постала повод теоријских расправа и предмет изучавања на уметничким факултетима.

Књига уметника је „многолик ентитет“ који се односи пре свега на материјални предмет, понекад дивергентних значења и нивоа. Облик стиче у интеракцији концепта, текста, материјала, проседеа, формирајући различите модалитете.

Већ у 4. в. п. н. е. наилазимо на визуелну интерпретацију текста. Француски песник друге половине 19. века Стефан Маларме (Stéphane Mallarmé) слободно третира материју речи и користи различите величине, типове слова и белине између њих, с циљем постизања органске целине текста, што су касније прихватили и развили припадници авангардних покрета – футуризма, дадаизма и надреализма. Остваривање визуелне димензије поезије налазимо у конкретној/визуелној поезији, где доминира визуелна графичка форма. Неке од примера налазимо код француских песника: Коктоа (Jean Cocteau), Арагона (Louis Aragon), Аполинера (Guillaume Apollinaire).

С авангардним правцима двадесетог века, стваралаштвом футуриста, дадаиста, надреалиста, а потом и с појавом концептуалне уметности шездесетих и седамдесетих година, књига уметника издваја се од других уметничких форми и стиче статус као *diferentia specifica*.

Књига уметника има флексибилну форму и хетерогеност израза. Она интегрише вредности различитих медија у јединствену целину. Литерарно дело служи као нека врста предлошка од кога се полази, али не нужно. Уметничка књига може задржати облик књиге, а може претрпети значајну трансформацију и ући у простор другог медија, скулптуре, објекта, инсталације.

Радикални одмак од формата и облика књиге начинио је педесетих и шездесетих година 20. века швајцарско-немачки уметник Дитер Рот (Dieter Rot) експериментишући с формом књиге путем деконструкције књиге и увођењем нађених материјала. У његовој уметничкој књизи *Књижевна кобасица* из 1961. године, направљеној од примерака новина *Дејли Мирор* (Daily Mirror), помешаних са зачинима и састојцима према рецепту за кобасице, наглашене су материјалност, чулне вредности, као

¹ Пол Валери, *Песничко искуство*, Београд: Просвета, 1980, стр. 234.

и вибрантност форме. Тактилност и мирис део су сензоријалног речника овакве књиге-објекта.

Материјална компонента од које се гради уметничка књига је променљива. Материјали су из уметничког и неуметничког регистра – папир, дрво, глина, кожа, метал, текстил, бетон, стакло и нађени материјали. Неке од примера за овакав тип уметничких књига налазимо код уметника као што су Сол Левит (Sol LeWitt), Енди Ворхол (Andy Warhol), Лукас Самарас (Lucas Samaras), Енселм Кифер (Anselm Kiefer), Кики Смит (Kiki Smith), Рејчел Вајтрид (Rachel Whiteread) и др.

Седамдесетих година 20. века Ричард Костеланец (Richard Kostelanetz), анализирајући естетску праксу чији је продукт књига уметника, употребљава термин антикњига. „Она такође садржи снажан импулс не-идентитета, нарушавајући границе медијске форме и праксе које означава“. Другачије речено, Костеланец сугерише да се ова особина не-идентитета базира на капацитету књиге уметника да може да функционише у оквиру било којег медија.²

Рецепција књиге уметника битно се разликује од рецепције књижевног дела. Тиме се отварају путеви за ново читање књиге, мења се перцептивна и доживљајна сфера посматрача. Формирање уметничке књиге се одвија кроз интервенције и експерименталне захвате који могу бити изведени на самој књизи путем техника грађења, конструисања, исецања, реструктурирања, или стварањем сасвим новог облика, независног од традиционалне форме књиге. Карактеристична је флексибилност форме. Неправилност може да постоји унутар књиге. Уочава се „дивља тактилност“ руских футуристичких књига. Њих не треба читати као такве, већ их треба у свој њиховој променљивости „videti, čuti i dodirnuti“.³ Нови модалитети могу бити хибридна решења којима се повезују различите естетске, пластичке и значењске вредности. Материја речи, односно текста се третира као материјал који се може обликовати. Користи се кроз алузивне, миметичке релације, цитате или се уопште не користи.

Поред чињенице да књиге постају део збирки у музејима (Музеј Викторије и Алберта у Лондону, Музеј модерне уметности у Њујорку, Музеј уметничких књига Лођ, Центар за савремену уметност Луиђи Пеци и др.) појављује се и занимљив феномен музеја за једну књигу, у оквиру којих се интерпретира садржај појединачних књига: *Музеј невиности у Истанбулу* према истоименом роману Орхана Памука или музеј посвећен Чеховљевом делу *Острво Сахалин* на Сахалину.

² Nikolas Toburn, *Anti-knjiga: Materijalni tekst i političko izdavaštvo*, https://monoskop.org/images/6/6a/Toburn_Nikolas_Anti-knjiga_Materijalni_tekst_i_politicko_izdavastvo.pdf, стр. 24, приступљено 30. маја 2022.

³ Ibid, стр. 158.

Књигоцид, односно појаве као што су забрана, паљење и уништавање књига, прогон аутора и њихова елиминација, посебно у тоталитарним системима, говори о значају, моћи и утицају књиге.

Данас се у оквиру специјализованих манифестација, сајмова уметничких књига као што је Кодекс у Сједињеним Америчким Државама (The CODEX International Book Fair), као и путем радионица и изложби у међународном и домаћем контексту (Музеј примењене уметности, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Музеј Југославије, Педагошки музеј, Зептер музеј и др.) афирмише уметничка књига, чиме се отвара могућност за ново промишљање књиге и откривање оног што је елузивно и неухватљиво.

ИЗ УГЛА ЛИЧНЕ ПРАКСЕ / РЕАЛИЗОВАНИХ ПРОЈЕКТА И ИЗЛОЖБИ ПОСВЕЋЕНИХ КЊИЗИ:

Књиџа изван књиџе: литерарне рефлексије у визуелном, Народна библиотека Србије, Београд, 2016/2017; *Простор књиџе, књиџа у простору*, Галерија легата Миће Поповића, Лозница, 2018; *Нулџи сџејен књиџе*, Галерија „Звоно“, Београд, 2020.

Књига је моћно средство одбране од стереотипа, устаљених образаца живота, форма сублимираног искуства. Књига нуди моралне обрасце, служи као коректив понашања, развија код читаоца способност критичке дистанце, доприноси изградњи комплетне личности.

Доживљај књиге везује се за рано животно доба. Прво искуство је упознавање књиге преко чулних сензација: додира, мириса, нека врста прустовског путовања и улажења у свет фикције где се отвара другачија димензија времена и простора.

У рукама се нашао читав свет мисли, идеја и осећања, обухваћен корицама а ипак неухватљив. Старе књиге су мирисале на време, мемлу, стајање и чекање тренутка када ће их неко узети и отворити. Ноћу се путовало по страницама књиге уз помоћ батеријске лампе, испод јоргана да родитељи не би спречили вечерње отискивање у свет вербалних авантура.

Тај мали предмет био је улаз у велики непредвидиви свет. Данас нова струја поштовалаца књиге користи библиотерапију као средство исцељења и успостављања психичког баланса.

Од тада до данас књига је пријатељ који се не напушта.

Увек је један број књига присутан крај самог узглавља, при руци, стварајући тако специфичан амбијент, ментални и емоционални ослонац. Књига *Песничка искуства* Пола Валерија, пронађена поред контејнера, већ је десетину година поред узглавља, да би била транспонована у уметнички објекат у оквиру пројекта о књижи.

Пројекат *Књиџа изван књиџе* инициран је доласком у Народну библиотеку. Моменат сусрета с овим значајним местом колективне меморије, пи-

сане речи и мисли, моментално је изазвао снажан импулс и жељу да се то осећање енергије којим зрачи ово место на неки начин материјализује.

Сусрет је покренуо различите слојеве меморије и доживљаје акумулиране у вишегодишњем искуству читања и промишљања књиге. Посебно је подстакнута жеља да се пронађе материјални корелатив мисли, осећања и доживљаја самог књижевног дела. Настале су три целине на формалном и садржинском плану као и на плану техничке реализације – Књига изван књиге: литерарне рефлексije у визуелном; Простор књиге, књига у простору; Нулти степен књиге.

Једну групу чине радови настали интервенцијом на самој књизи поступцима сечења, колажирања, лепљења, бојења, убацивањем других материјала, при чему није битно мењан формат књиге. Другу групу радова чине они настали конструктивним принципом. Будући да књижевно дело поседује одређену структуру, намера је била да се она учини видљивом, чиме је књига доживела потпуну трансформацију. Трећу групу чине инсталације изведене у различитим материјалима: папиру, жици, нагорелим даскама и сл.

Текст у појединим радовима служи као материја која се обликује или се путем евокације, система асоцијација, контрастирања интегрише у целину рада. Тако је дело Орхана Памука *Зовем се црвено* интерпретирано инсталацијом од жице јер је еластичност, савитљивост, гипкост жице у извесном смислу погодовала мобилности речи, флуидности и распрострањавања самог текста, док је **Звучна књија** према поезији Виславе Зимборске *Тражим реч* изведена контрастирањем материјала перја и жилета да би се остварио драматичан набој карактеристичан за ову поезију, уз коришћење звука.

Полазећи од библиотеке као метафоре сећања и памћења конципирана је видео-инсталација **Археологија сећања**, где траг ватре на књигама и мобилијару остаје забележен као материјализован чин деструкције и поништавања једне културе и идентитета нације.

У пројекту **Нулти степен књиге**, постављањем вануметничког материјала – речи и текста у одређене односе, комбинације и контексте, постижу се специфичне значењске и вредносне одреднице. Текст се бира због одређеног садржаја и третира се као уметнички материјал. Превођење вербалног у визуелно реализовано је у форми објеката, скулптура, скулптуралних инсталација, видео-инсталација.

За инсталацију **Комилеш књија** може се рећи да је у пластичком и садржинском смислу врста резимеа онога што књига јесте и што може бити: структура која носи садржај; лавиринт који се отвара пред читаоцем; пејзаж којим читалац путује до најудаљенијих одредишта; материја која силином енергије експлодира; изрешетана и рањена књига која дели судбину свог творца и људи уопште; перфорирана књига којом се отвара поглед у дубине текстуалне материје.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пол Валери, *Песничко искуство*, Београд: Просвета, 1980.
2. Nikolas Toburn, *Anti-knjiga: Materijalni tekst i političko izdavaštvo*, Novi Sad: kuda.org, 2014. https://monoskop.org/images/6/6a/Toburn_Nikolas_Anti-knjiga_Materijalni_tekst_i_politicko_izdavastvo.pdf, стр. 24, приступљено 30. маја 2022.

Gordana Kaljalović
University of Novi Sad,
Academy of Arts

THE ARTIST'S BOOK – FROM LITERARY TO VISUAL

Summary

The artist's book – from the literal to the visual is a concise presentation of certain aspects of the artist's book. The paper explains artist's book specificity as an artistic medium, its genesis, origin, different methods of realization, and the relationship to the literary work. The second part of the paper discusses the author's artistic practice and experience in the artist's book production through use of different materials, content, and associative potentials of the medium. The inspiration for the realized projects was a literary inspiration interpreted with various means of the material language.

Keywords: artist's book, literary-visual, anti-book, personal practice, object/sculpture, installation